Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi
https://canakkale.dergi.comu.edu.tr/

Lozan Konferansı'nda Kabul Edilen Sözleşme, Protokol ve Bildiriler

Agreements, Protocols and Declarations Adopted at the Lausanne Conference

Erhan ACAR [1*]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü*

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi / Derleme Makale vb.

Geliş Tarihi: 09.03.2025

Kabul Tarihi: 27.03.2025

Anahtar Kelimeler:

Lozan Antlaşması, Türk Kurtuluş Savaşı, Dış Politika, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

ÖZ

Millî Mücadelenin ardından uluslararası arenada Türkiye'nin bağımsızlığını tasdik eden en önemli vesika Lozan Barış Antlaşması'ydı. Lozan'da imzalanan antlaşmanın ana metninde yer alan maddeler, yeni Türk devletinin kuruluş safhasında devletlerarası münasebetlerin düzenlenmesinde gündeme gelen konuları ve bunları ilgilendiren meseleleri çözen ya da çözmeye çalışan, diplomatik olarak çok sayıda bilgi ve belgeye işaret etti. Lozan Antlaşması'nın ana metninin haricinde yer alan ve metinle ilişkili olan sözleşme, protokol ve bildirilerin de farklı bir önemi vardır. Söz konusu bu bağıtlı belgeler, antlaşma içerisinde yer alan hususlar için bir yol ve yöntem belirlenmesinde etkili olmuştur. Dahası Boğazlar sorunu, sınırların belirlenmesi, ticaret ve yargı alanındaki düzenlemelerin teyit edilmesi ile mübadelenin belli bir düzen içinde gerçekleştirilebilmesi gibi antlaşmanın içeriğindeki temel noktalara yol haritası çizen, ayrıntılandıran bilgilerin, bahis konusu sorunlara taraf olan devletlerle karşılıklı olarak kayıt altına alınması ve tespitinin ayrı bir yeri vardır.

ARTICLE INFO

Research Article / Review Article etc.

Recieved: 09.03.2025

Accepted: 27.03.2025

Keywords:

Treaty of Lausanne, Turkish War of Independence, Foreign Policy, History of the Republic of Türkiye

ABSTRACT

After the National Struggle, the Lausanne Peace Treaty was the most important document that confirmed Turkey's independence in the international arena. The articles in the main text of the treaty signed in Lausanne pointed to a great deal of diplomatic information and documents that resolved or attempted to resolve the issues that came up in the regulation of interstate relations during the establishment phase of the new Turkish state and the issues that concerned them. The agreements, protocols and declarations that are outside the main text of the Treaty of Lausanne and related to the text also have a different importance. These related documents have been instrumental in determining a way and method for the matters contained in the treaty. Furthermore, the mutual recording and determination of the information that draws a road map and elaborates the basic points in the content of the treaty, such as the Straits problem, the determination of the borders, the confirmation of the regulations in the field of trade and jurisdiction, and the realization of the exchange in a certain order, with the states that are parties to the aforementioned problems have a special place.

* **Sorumlu yazar.**

* erhanacar@comu.edu.tr

GİRİŞ

Antlaşma; uluslararası hukuk bağlamında devletlerarası ilişkilerde hak ve görevlerin sınırlarını tespit eden, mevcut durumu yeniden düzenleyen veya topyekûn değiştiren belge olarak değerlendirilmektedir. Devletlerarası mutabakatta kaleme alınmış belgelerin en önemlileri antlaşmalardır. Türkiye'nin imzalamış olduğu Lozan Antlaşması da bu kapsamda kabul edilebilir. Söz konusu yazılı belgeler çerçevesinde antlaşmaların ardından önem sırasına göre sözleşme, pakt, protokol ve senet gibi diğer evrak gelir.[1] 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan ve 143 maddeden oluşan Lozan Barış Antlaşması'nın ana metnin dışında bağıtlı sözleşme, protokol ve bildirileri ile karşılıklı verilen mektuplar da bulunmaktadır. Bu belgeler Barış Antlaşması'nın maddelerinin içindeymiş gibi kabul edilmiş, sözleşmelerde bu husus gündeme getirilmişti. Sözleşme ve protokollerin uygulama bakımından Barış Antlaşması ile aynı şartlar altında yürürlüğe girmesi, söz konusu bağıtlı evrakların Barış Antlaşması'nın bir parçası olarak addedilmesi bunların antlaşma ile aynı güç ve önemde olması anlamına gelmekteydi. Sözleşme ve protokoller, taraf olan devletlerin karşılıklı olarak taahhütlerini onayladıkları belgeler, bildiriler ise devletlerin taahhütlerini ya da onayladıkları işlemleri ilan ettikleri, beyan ettikleri belgeler olarak nitelendirilebilir.

1. BOĞAZLAR REJİMİNE İLİŞKİN SÖZLEŞME

Boğazlar sorunu Lozan'da ilk kez 4 Aralık 1922'de *"Ülke ve Askerlik Sorunları"*nı tetkik eden *"Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu"*nda müzakere edilmeye başlanmıştı.[2] İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye; dünya ticareti ve genel barışın sürdürülmesi adına Lozan Barış Antlaşması'nın 23. maddesi çerçevesinde, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan bütün devletlerin Akdeniz ile Karadeniz arasında iki yönlü olarak geçiş serbestliğini sağlamak amacıyla bir sözleşme yapılmasını gerekli görmüşlerdi. Sözleşme 20 maddeden oluşmaktaydı. Maddelerin içeriğine bakıldığında; Boğazlar'dan iki yönlü olarak geçişin serbestliği düzenlenmiş, ticari gemi ve uçaklar ile savaş gemileri ve uçaklarının geçişine ilişkin kurallar ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Boğazlar ve civarında askerden arındırılacak bölgeler ile askerî açıdan buralarda uyulacak kurallar belirlenmiş, söz konusu bölgelerin saptanması için bir komisyon kurulması üzerinde durulmuştur. Ayrıca bir uluslararası Boğazlar Komisyonun kurulacağı kaleme alınırken bu komisyonun görev ve yetkileri de verilmiştir.[3]

İmzacı devletler, Boğazlar rejimi ile ilgili Sözleşmeyi, tam yetkili temsilcileri aracılığı ile onaylamışlardır. İngiliz İmparatorluğu'nu temsilen Horace Rumbold, Fransa'yı temsilen Maurice Pelle, İtalya'yı temsilen Camille Garroni ve Jules Cesar Montagna, Japonya'yı temsilen Kentaro Otchiai, Bulgaristan'ı temsilen Bogdan Morphoff ve Dimitri Stancioff, Yunanistan'ı temsilen Eleftherios Venizelos ve Demetre Caclamanos, Romanya'yı temsilen Constantin Diamandy ve Constantin Contzesco, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini temsilen İsmet Paşa, Hasan Bey ve Dr. Rıza Nur Bey imza atmıştır.[4] Sözleşme, Boğazlar'da savaş esnasında ve barış anında, havadan ve denizden geçiş serbestliği sağlamıştı.[5]

Türkiye, boğazlar üzerindeki kontrol hakkını tamamen elde edememekle birlikte egemenlik ve bağımsızlık noktasındaki engelleri ve sınırlamaların önemi bir kısmını kaldırabilmişti.[6] Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi, 1923 yılından 1936 yılına kadar geçerliliğini korumuştur. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenlik kaygıları ve değişen dünya düzeniyle[7] birlikte artık Boğazlar bölgesinin askeri unsurlarla yeniden desteklenmesi gereği ortaya çıkmış, Milletler Cemiyeti nezdinde girişimde bulunan Türkiye'nin talepleri karşılık bulmuş ve sonucunda 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır.[8] Montreux, Lozan ile birlikte ulusal egemenliğin temininde Türkiye için en önemli vesikalardan biri olarak kabul edilmiştir.[9] Boğazlar Sözleşmesi'nin güncellenmesindeki etkili nedenlerden bir tanesi de boğazların askersiz durumunun değiştirilmesi

[1] Bayram Kodaman, "Lozan Andlaşması Hakkında Bir Değerlendirme", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 1989, s. 5.

[2] Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika", *Beletten*, Ağustos 1991, C. 55, S. 213, s. 511.

[3] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Çev.: Seha L. Meray, İkici Takım, Cilt II, s. 50-59.

[4] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 59.

[5] İlhan Çeliker, "Tam Hâkimiyetin Coşkusu: Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Meclis'te Kabulü", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 23, Sayı 92, Ekim (2024), s. 1461.

[6] Mehmet Gönübol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 6. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s. 55.

[7] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, 19. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 56.

[8] Bülent Şener, "Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, Sayı: XVII (Mart 2014),

[9] Furkan KAYA, "İkinci Dünya Savaşına Kadar Türk Boğazları Jeopolitiği". *Karadeniz Araştırmaları,* XVIII/71, (2021), s. 592.

ihtiyacından ileri gelmekteydi.[10] Türkiye Cumhuriyeti Lozan'da imzalanan sözleşmenin yenilenmesi konusunda başarılı olmuş, Montreux ile boğazlar üzerinde alınacak kararlarda ve uygulamalarda kontrol Türkiye'ye geçmiştir.[11] Böylelikle, Boğazlar rejimiyle alakalı olarak Montreux[12], Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine geçmiş oluyordu.

2. TRAKYA SINIRINA İLİŞKİN SÖZLEŞME

Bu sözleşme, Boğazlar Sözleşmesi ile aynı tarihte imzalanmıştır. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye, Trakya sınırında barışın temini için bir sözleşme yapılmasını lüzumlu bulmuşlardı. Söz konusu sözleşme ile Ege'den Karadeniz'e kadar olan alanda Türkiye'nin Yunanistan ve Bulgaristan'dan ayrılan sınırlarının iki tarafı da askersizleştirilecek yerler biçiminde belirtilmişti. Yine aynı sözleşmeye göre söz konusu yerleri tam olarak tespit etmek ve sınırlandırmak üzere bir komisyon kurulacağı kaydedilmiş, askerden arındırılacağı belirtilen yerlerdeki uygulamanın nasıl gerçekleştirileceği açıklığa kavuşturulmuştu. Taraf devletler, Boğazlar Sözleşmesi'nde olduğu gibi aynı tam yetkili temsilcileri ile Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme'yi imzalamıştır.[13] 1938 yılına gelindiğinde Trakya sınırı hususunda Montrö benzeri bir revizyona gidilmiş, Balkan Paktı kapsamında Trakya sınırının askersiz statüsü ortadan kaldırılmıştı.[14]

3. YERLEŞMEYE VE YARGI YETKİSİNE İLİŞKİN SÖZLEŞME

"*Yerleşmeye ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme"*yi İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye'nin gündeme getirmiş ve 24 Temmuz 1923'de imzalanmıştı. Sözleşme, Türkiye'de öteki bağıtlı devletlerin vatandaşlarının yerleşme şartları ile bu devletlerdeki Türk vatandaşlarının yerleşme şartlarına ve yargı yetkisine dair problemlerin çağdaş devletler hukuku çerçevesinde çözümlenmesini sağlamak maksadı ile yapılmıştı. Sözleşmedeki dikkat çekici husus hem yerleşme şartları noktasında hem de yargı yetkisi noktasında Türkiye'de öteki bağıtlı devletlerin vatandaşları ile bu devletlerdeki Türk uyruklarının mütekabiliyet esasına bağlı bir şekilde muamele göreceğinin kayda alınmasıydı. "*Yerleşmeye ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme"*, Barış Antlaşması'na imza atan devletler tarafından onaylanmıştı.[15]

4. TİCARET SÖZLEŞMESİ

İngiliz İmparatorluğu, İtalya, Japonya, Fransa, Romanya, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye ticari koşulların normalleşmesi ve düzene sokulması için bu konu ile ilgili bir sözleşmenin yapılmasını talep etmişti. Ticaret Sözleşmesi adından da anlaşılabileceği gibi taraf devletlerin aralarındaki ekonomik ilişkilerin devletler hukuku çerçevesinde düzenlenmesi ile ticaretin desteklenmesi ve bu amaçla uygun koşulların temin edilebilmesi için gerçekleştirilecek olan düzenlemeleri içermektedir. 19 maddeden oluşan ve 24 Temmuz 1923'de imzalanan bu sözleşme, temelinde devletlerarası mütekabiliyet esasına dayanmaktaydı. Ticaret Sözleşmesi'nin altına imza atan devletler Barış Antlaşması'nı imzalayan devletlerdi.[16]

5. RUM VE TÜRK AHALİNİN MÜBADELESİNE İLİŞKİN SÖZLEŞME VE PROTOKOL

Mübadele Sözleşmesi, 30 Ocak 1923'de Yunan Hükümeti ile TBMM Hükümeti arasında imzalanmıştır. Türk topraklarında mukim Rum Ortodoks dinine mensup Türk uyrukları ile Yunanistan'da mukim Müslüman Yunan uyruklarının karşılıklı olarak yer değiştirilmesini düzenleyen Mübadele Sözleşmesi 19 maddeden oluşmaktaydı. Sözleşme; mübadelenin kapsamını, nasıl uygulanacağı gibi hususları içerirken, uygulamada izlenecek yol ve yöntemlerin saptanmasında, uygulamanın denetlenmesinde sorumluluğu, kurulacak bir Karma Komisyona yüklemekteydi. Tam yetkili temsilciler Eleftherios Venizelos ve Demetre Caclamanos Yunanistan adına, İsmet

[10] Meltem Sarıbeyoğlu Skalar, Hilal Cecepınar, "85. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Türkiye ve Karadeniz'e Kıyıdaş Devletler Açısından Önemi", *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 1, 2021, s. 66.

[11] Şarika Gedikli Berber, "Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 2006, s. 627.

[12] Montreux Boğazlar Sözleşmesi için bkz. Montrö Boğazlar Konferansı: Tutanaklar, Belgeler, Çev. Seha L. Meray, Osman Olcay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

[13] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 60-63.

[14] Mithat Atabay, *Türk Dış Politikası*, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2014, s. 195.

[15] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 64, 65, 69.

[16] Sözleşmenin maddeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 72-81.

Paşa, Hasan Bey ve Dr. Rıza Nur Bey ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına sözleşmeyi imzalamıştır.[17] Yine aynı tarihte imzalanan protokol ile Türk Hükümetinin tam yetkili temsilcileri, Mübadele Sözleşmesi'nin 4. maddesinde belirtilen Rumlar arasından vücutça sağlam erkeklerin söz konusu Sözleşme'nin yürürlüğe girmesini beklemeden serbest bırakılacağını ve bunların gönderileceğini taahhüt etmişlerdi.[18]

6. TEVKİF EDİLMİŞ SİVİLLERİN İADESİYLE SAVAŞ ESİRLERİNİN MÜBADELESİNE DAİR TÜRK-YUNAN ANLAŞMASI

Türkiye ve Yunanistan karşılıklı olarak tevkif edilmiş siviller ile savaş esirlerinin mübadelesini temin etmek maksadıyla 30 Ocak 1923'de anlaşmaya varmışlardı. 7 maddeden oluşan anlaşma hükümleri iki devletin elinde bulunan siviller ve savaş esirlerinin karşılıklı olarak nasıl takas edileceklerini belirlemiş, uygulamadaki işlemlerin yürütülmesi için gerekli yol ve yöntemin saptanması ile uygulamadaki işlemlerin denetlenmesi maksadıyla bir komisyonun görevli olacağı kaydedilmiştir.[19] Yunanistan ve Türkiye, anlaşmayı diğer sözleşmelerdeki gibi tam yetkili temsilcileri aracılığıyla imzalamıştı.

7. GENEL AFFA DAİR BİLDİRİ VE PROTOKOL

Lozan Barış Antlaşması'na imza atmış devletler barışın temin edilmesi, barışı bozmuş olan olayların unutulması gibi sebeplere dayanarak siyasal ve askerî nitelikteki suçlara bağlı olarak kovuşturulmuş, tutuklanmış ya da hüküm giydirilmiş kişilerin genel affa tabi olmalarını, bu konuda bir genel af ilânına taraftar olduklarını ve bu yönde tedbirler almaya hazır olduklarını 24 Temmuz 1923'de bir bildiri ile beyan etmişlerdi. Yine aynı tarihte Genel Affa Dair Bildiri ile ilişkili olarak bir de protokol kaleme alınmıştı. Bu protokolde Türk Hükümeti 150 kişinin bu aftan yararlanamayacağını beyan etmişti. Hem bildiri hem de protokol Lozan Barış Antlaşması'na imza atan devletlerin tam yetkili temsilcileri aracılığı ile imzalanmıştır.[20] 150 kişinin aftan istisna edilmesi hususunda çetin münakaşalar yaşanmış[21]; ayrıca "*yüzellilikler meselesi*" olarak adlandırılan ana sorunda suçun işlendiği zaman hususu önemli tartışma konularından olmuş, zaman aralığı olarak 1 Ağustos 1914-20 Kasım 1922 tarihleri kabul görmüştü. Bahis konusu yüz elli kişinin yurt dışından geri dönüşü, ülke içine girişi ve ikameti konusunda tasarruf hakkı TBMM Hükümetine verilmiş, 16 Nisan 1924'te protokol resmen Mecliste kabul edilmişti.[22]

8. YUNANİSTAN'DA MÜSLÜMANLARIN TAŞINMAZ MALLARINA DAİR BİLDİRİ

24 Temmuz 1923 tarihinde Yunan Hükümeti tam yetkili temsilcileri Venizelos ve Caclamanos'un imzalarını taşıyan bildiriyle; nüfus mübadelesi ile ilgili olarak, 30 Ocak 1923'de imzalanan sözleşme hükümleriyle öngörülmemiş ve 18 Ekim 1912'den evvel Girit'i de içine alacak şekilde Yunanistan'dan ayrılan veya Yunanistan sınırları dışında mukim Müslüman ahalinin mülkiyet haklarının korunacağı ve varsa önceden yapılmış olan kural dışı uygulamaların sonlandırılacağı; Müslümanların mallarını istedikleri şekilde değerlendirmelerinin önünün açılacağı beyan edilmişti. Anlaşmazlıklarda çözüm için Sözleşme'de de adı geçen Karma Komisyonun aracılığı ön plana çıkarılırken, söz konusu beyanatın gerçekleşmesi, Türkiye'nin de mütekabiliyet esasına bağlı kalarak aynı tedbirleri alması şartına bağlanmıştır.[23]

9. SAĞLIK SORUNLARINA DAİR BİLDİRİ

Türk Hükümeti sağlık sorunları ile ilgili olan bildirisinde, beş yıl süreyle Avrupalı üç uzman hekimi sınırlarının sağlık yönetiminin danışmanı olarak atayacağını beyan etmişti. Ayrıca aynı bildiriye göre, bu üç uzman hekim sınırların sağlık yönetimi teşkilatını düzenleyecek bir yönetmelik de hazırlayacaktı. Bunların dışında Türk Hükümeti sağlık kapsamında topladığı vergilerin sadece sağlık alanında harcanacağını da ilan etmişti. 24 Temmuz 1923 tarihli bildiride TBMM Hükümetinin tam yetkili temsilcisi olarak İsmet Paşa, Hasan Bey ile Rıza Nur Bey'in imzaları mevcuttu.[24]

---

[17] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 82-87.

[18] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 88.

[19] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 89-91.

[20] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 92, 94.

[21] İsmet İnönü, *Hatıralar 2. Kitap*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s. 140.

[22] Nurettin Gülmez; Kübra Aslan, "Yüzellilikler İçinde Manisa'da Görevli İsimler", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 9/1 (Mart 2024)*, s. 57, 58; 150'likler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlhami Soysal, 150'likler, Gür Yay., İstanbul 1985.

[23] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 95, 96.

[24] *BCA*, Yer Bilgisi: 525/ 38068-154267-35, Tarih: 24.07.1923; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 97.

10. YARGI YÖNETİMİNE DAİR BİLDİRİ

Türk Hükümetinin tam yetkili temsilcilerinin imzasını taşıyan 24 Temmuz 1923 tarihli Yargı Yönetimine Dair Bildiri'de Türkiye'nin beş yıl süreden az olmamak kaydıyla Avrupalı hukuk danışmanları atayacağı beyan edilmiş, bu danışmanların statüleri ve görevlerinin neler olacağı üzerinde de durulmuştu. Bunun yanı sıra ceza hususunda kefaletle salıverme, hukuk ya da ticaret konularında da hakemlik müessesinin ön plana çıkarılmaya çalışıldığı bildiri, 5 madde şeklinde kaleme alınmıştı.[25]

11. OSMANLI İMPARATORLUĞU TARAFINDAN VERİLMİŞ OLAN BAZI İMTİYAZLARA DAİR PROTOKOL VE BİLDİRİ

İngiliz İmparatorluğu, İtalya, Fransa, Romanya, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye; Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanınan bazı imtiyazlara dair problemleri çözüme kavuşturmak talebinde bulunmuşlardı. Bu maksatla bir protokol yapılması gerektiği üzerinde durulmuştu. 13 maddeden oluşan bu protokol, önceden verilmiş olan ayrıcalıkların ne tür sorunlara sebebiyet verebileceğini, bu durum karşısında yeni Türk Devletinin sorumluluklarının neler olacağının sınırlarını belirlemişti. Protokole, taraf devletlerin tam yetkili temsilcileri imza koymuştu. Protokol 24 Temmuz 1923'de imzalanmıştır.[26]

İmtiyazlara dair protokolün yanı sıra bu hususla ilgili olarak bir de bildiri bulunmaktaydı. Buna göre, bahis konusu protokolde taraf olan diğer Devlet uyruklarının sermayeleri, protokolün birinci kısmındaki hükümlerini 1 Ağustos 1914 tarihi itibariyle üstün olan Osmanlı ortaklıklarına uygulamayı Türkiye'nin yüklendiğini beyan etmişlerdi. Bildiri protokol ile aynı tarihlidir.[27]

12. LOZAN'DA İMZALANMIŞ OLAN SENETLERİN BAZI HÜKÜMLERİNE BELÇİKA VE PORTEKİZ'İN KATILMALARINA DAİR PROTOKOL İLE MEVZUBAHİS KATILMALARA DAİR BELÇİKA VE PORTEKİZ'İN BİLDİRİLERİ

Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayan devletler, Antlaşmanın malî hükümleri içeren ikinci bölümünün birinci kesimi ile ekonomik hükümleri içeren üçüncü bölümün hükümlerine Belçika ve Portekiz'in katılmalarını kabul etmişlerdir. Yine bu devletler, Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilmiş bazı imtiyazlara dair protokole de Belçika'nın aynı şartlar dahilinde katılması kararına varmışlardı. Söz konusu bu katılımlar bir protokol çerçevesinde Lozan'da 24 Temmuz 1923'de imza altına alınmıştır. Ayrıca Belçika ile Portekiz Devletlerinin temsilcileri katılma bildirileri ile Antlaşmanın ilgili hükümlerine dahil olduklarını beyan etmiştir.[28] Belçika'nın katılma bildirisinde Fernand Peltezer'in, Portekiz'in katılma bildirisinde ise, A. M. Bartholomeu Ferreira'nın imzaları bulunmaktaydı.

13. TAHLİYE PROTOKOLÜ VE BİLDİRİSİ

24 Temmuz 1923'de imzalanan tahliye protokolü; Türkiye topraklarını işgal etmiş olan İngiltere, İtalya ve Fransa ile TBMM Hükümeti arasında yapılmıştı. Yedi maddeden oluşan protokol ile tahliyenin kapsamı, süresi ve nasıl gerçekleştirileceği kaleme alınırken, yukarıdaki dört devlet, tam yetkili temsilcileri aracılığı ile protokolü imzalamıştır.[29] Tahliye Protokolüne ilişik bildiri ise Boğazlar bölgesindeki ulaşımın askeri ve ticari açıdan düzenlenmesi ile ilgili olarak Türk Hükümeti tarafından imzalanmış beyannamedir.[30]

14. KARAAĞAÇ ARAZİSİYLE BOZCAADA VE İMROZ ADALARINA DAİR PROTOKOL

İngiliz İmparatorluğu, İtalya, Fransa, Yunanistan, Japonya ve Türkiye'nin imzaladıkları protokol yine 24 Temmuz 1923'de düzenlenmiştir. Protokol, Türk-Yunan sınırında bulunan Karaağaç'ın Türkiye'ye teslim edilmesini öngörürken, Karaağaç'ta yerleşik Rumların 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Sözleşmesi'ne tabi olacaklarını işaret etmekteydi. Beş maddeden oluşan protokolün bir kısmı ise İmroz ve Bozcaada'daki Yunan işgaline son

[25] *BCA*, Yer Bilgisi: 525/ 38068-154267-35, Tarih: 24.07.1923; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 98-99.

[26] *BCA*, Yer Bilgisi: 525/ 38068-154267-35, Tarih: 24.07.1923.

[27] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 105.

[28] Katılma bildirilerine; Belçika adına Fernand Peltzer, Portekiz adına ise Bartholomeu Ferreira imza atmışlardı. *BCA*, Yer Bilgisi: 525/ 38068-154267-35, Tarih: 24.07.1923; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 106-108.

[29] *BCA*, Yer Bilgisi: 525/ 38068-154267-35, Tarih: 24.07.1923.

[30] Bildiri ile ayrıntılı bilgi için bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 112-113.

verilmesi ve Yunan birliklerinin çekilmesi ile alakalıydı.[31] Yunanlılar barış antlaşmasının imzalanıp resmiyet kazanmasının sonrasında Karaağaç'ı Türkiye'ye vermeyi kabul ettiler.[32]

15. YUNANİSTAN'DA AZINLIKLARIN KORUNMASINA DAİR SEVR'DE 10 AĞUSTOS 1920 TARİHİNDE İMZALANMIŞ ANTLAŞMA İLE TRAKYA'YA AİT OLMAK ÜZERE AYNI TARİHTE İMZALANMIŞ ANTLAŞMAYA İLİŞKİN PROTOKOL

Azınlıkların korunması ile ilgili olarak Sevr Antlaşması'nın 7. maddesinde ikinci fıkrada ve antlaşmanın 15. maddesinde yer alan hükümler kaldırılmış olarak kabul edilmiştir. Trakya sınırları hususunda Sevr Antlaşması'nın ilgili hükümlerinin geçerliliği Lozan Barış Antlaşması'nın 2. maddesinde yer alan ilgili kısmın kapsamı ile sınırlı tutulmuştu. 24 Temmuz 1923'de imzalanan bu protokolde Türkiye'nin imzası yoktu. İngiliz İmparatorluğu, İtalya, Fransa, Yunanistan ve Japonya'nın tam yetkili temsilcilerinin imzası bulunmaktadır.[33]

16. SIRP-HIRVAT-SLOVEN DEVLETİNİN LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NI İMZALAMASINA DAİR PROTOKOL

Bu protokol ile Sırp-Hırvat-Sloven Devletine Lozan Barış Antlaşması yürürlüğe girmeden, Barış Antlaşmasına, sözleşme, protokol ve bildirilere katılma, imzalama hakkı tanınmıştı. Protokol 24 Temmuz 1923'de düzenlenirken Fransa, İtalya, İngiliz İmparatorluğu, Japonya, Yunanistan, Romanya, Türkiye ve Bulgaristan temsilcileri tarafından imzalanmıştır.[34]

SONUÇ

Lozan Barış Antlaşması'na bağıtlı sözleşmeler, protokoller ve bildiriler muhtevaları ve nitelikleri gereği en az antlaşma maddeleri kadar önem arz etmektedir. Bunlardan Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme daha sonraki dönemde güncelleme maksadıyla yerini 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne bırakmıştır. Rusya'nın sadece Boğazlar meselesi için temsilci bulundurmuş olduğunu ve ilgili sözleşmede imzası bulunmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Barış Antlaşması'nda imzası bulunmayan Bulgaristan devletinin, Boğazlar Sözleşmesi, Trakya Sınırına Dair Sözleşme ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ile ilgili sözleşmede imzası bulunmaktadır. "*Rum ve Türk Ahalinin Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"* ile "*Tevkif Edilmiş Sivillerin İadesiyle Savaş Esirlerinin Mübadelesine Dair Türk-Yunan Anlaşması"* sadece Türk-Yunan Hükümetleri arasında yapılmış mukavelenamelerdir. Bazı protokol ve bildiriler sadece Türk Hükümeti tarafından imzalanmıştır. "*Rum ve Türk Ahalinin Mübadelesine İlişkin Sözleşme*"ye bağlı Protokol, "*Sağlık Sorunlarına Dair Bildiri"*, *"Yargı Yönetimine Dair Bildiri"*, Osmanlı İmparatorluğu Tarafından Verilmiş Olan Bazı İmtiyazlara Dair Protokole ilişik Bildiri ve Tahliye Protokolüne ekli Bildirinin altına sadece Türk yetkililer imza atmıştır. 30 Ocak 1923'de düzenlenen "*Rum ve Türk Ahalinin Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"* ile "*Tevkif Edilmiş Sivillerin İadesiyle Savaş Esirlerinin Mübadelesine Dair Türk-Yunan Anlaşması"* hariç diğer sözleşme, bildiri ve protokollerin tamamı 24 Temmuz 1923'de gerçekleştirilmiştir.

Bahsettiğimiz sözleşme, protokol ve bildiriler; belli bir süre içerisinde çözüm bekleyen, muallakta kalan ya da daha ayrıntılı olarak belirtilmesi gereken problemler için yol haritası belirlemesi bakımından da önem taşımaktadır. Sonuç olarak muahedenamenin maddelerinde de belirtildiği üzere Antlaşma'nın içindeymiş gibi kabul edilen Lozan Barış Antlaşması'na bağıtlı söz konusu sözleşme, protokol, bildiriler ile karşılıklı olarak verilen mektupları, ayrıca Lozan Konferansı Son (nihai) Senedini de ele almadan, incelemeden Lozan Antlaşması'nın bütününü anlayamayacağımızı, resmin bütününü göremeyeceğimizi ifade edebiliriz.

[31] *BCA*, Yer Bilgisi: 525/ 38068-154267-35, Tarih: 24.07.1923; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 114-115.

[32] Ali Naci Karacan, *Lozan,* Haz. Hulûsi Turgut, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 488.

[33] *BCA*, Yer Bilgisi: 525/ 38068-154267-35, Tarih: 24.07.1923; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 116-117.

[34] *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, s. 118.

KAYNAKÇA

Armaoğlu, Fahir, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika", Beletten, Ağustos 1991, C. 55, S. 213, s. 483-528.

Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, 19. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Atabay, Mithat, Türk Dış Politikası, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2014, s. 195.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Yer Bilgisi: 525/ 38068-154267-35.

Çeliker, İlhan, "Tam Hâkimiyetin Coşkusu: Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Meclis'te Kabulü", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 23, Sayı 92, Ekim (2024), s. 1460-1478.

Gedikli Berber, Şarika "Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış", Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, 2006, s. 617–628.

Gönübol, Mehmet ve diğerleri, Olaylarla Türk Dış Politikası, 6. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987.

Gülmez, Nurettin; Aslan, Kübra, "Yüzellilikler İçinde Manisa'da Görevli İsimler", Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 9/1 (Mart 2024), s. 53-109.

İnönü, İsmet, Hatıralar 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

Karacan, Ali Naci, Lozan, Haz. Hulûsi Turgut, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Kaya, Furkan, "İkinci Dünya Savaşına Kadar Türk Boğazları Jeopolitiği". Karadeniz Araştırmaları, XVIII/71, (2021), s. 591-611.

Kodaman, Bayram, "Lozan Andlaşması Hakkında Bir Değerlendirme", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 1989, s. 5-12.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Çev.: Seha L. Meray, İkici Takım, Cilt II.

Sarıbeyoğlu Skalar, Meltem; Cecepınar, Hilal "85. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Türkiye ve Karadeniz'e Kıyıdaş Devletler Açısından Önemi", Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, C. 9, S. 1, 2021, s. 57-86.

Soysal, İlhami, 150'likler, Gür Yay., İstanbul 1985.

Şener, Bülent, "Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü", Tarih Okulu Dergisi, Yıl 7, Sayı: XVII (Mart 2014), s. 467-493.

Tutanaklar, Belgeler, Çev. Seha L. Meray, Osman Olcay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.